

USTYURT PLATOSI DORIVOR O‘SIMLIKLARINING ZAMONAVIY EKOLOGIK HOLATI

Ajiev Alisher Baxtibaevich

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika institui,
Biologiya kafedrasining b.f.d. (DSc), Professor o‘qituvchisi

Usnatdinov Jalalatin Nizamatinovich

Yuldashova Lobarxon Muminjan qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika institui magistranti.
70510105 - Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi (Biologiya).

Tursinova Mexriban Qarasqanovna

O‘zbekiston Milliy universiteti magistranti.

70510101 – Biologiya (Odam va hayvonlar fiziologiyasi kafedrası)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20716138>

Kirish — Global iqlim o‘zgarishi va Orol dengizining qurishi oqibatida yuzaga kelgan ekologik inqiroz Markaziy Osiyoning arid hududlari, xususan, Ustyurt platosi bioxilma-xilligiga kuchli salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday ekstremal va sho‘rlangan iqlim sharoitida o‘sovchi istiqbolli dorivor o‘simliklar populyatsiyalarining zamonaviy ekologik holatini baholash, ularning areallari dinamikasini o‘rganish va muhofaza choralarini belgilash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi. Ustyurt platosining turli biotoplarida tarqalgan 5 ta istiqbolli dorivor o‘simlik turi — *Capparis spinosa* L., *Malacocarpus crithmifolius* (Link) C.A.Mey., *Cynoglossum viridiflorum* Pallas ex Lehman, *Ephedra* L. va *Nitraria sibirica* Pall. populyatsiyalarining zamonaviy ekologik va senopopulyatsion holatini dala sharoitida aniqlash va baholash.

Material va metodlar. Dala-geobotanik tadqiqotlari 2026-yilning may oyida Ustyurt platosining shimolidan janubiga yo‘nalgan ekologik transekt bo‘ylab o‘tkazildi. Tadqiqot davomida o‘simlik jamoalari qayd etilgan 8 ta tayanch nuqtaning geografik koordinatalari smartfondagi MAPS.ME mobil kartografik ilovasi yordamida (WGS-84 tizimida) real vaqt rejimida aniqlandi 44°46’51.74”N, 58°11’37.54”E; 43°49’42.65”N, 58°19’39.49”E). Har bir koordinata nuqtasida o‘lchamdagi namuna maydonchalari ajratilib, turlarning proaktiv qoplami va populyatsiya zichligi (har bir kvadrat metrga to‘g‘ri keladigan nusxalar soni) sanab chiqildi.

Natijalar va muhokama. Olingan ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, o‘rganilgan hududlardagi barcha koordinata nuqtasida ham *Capparis spinosa* (kovul) va *Nitraria sibirica* (oq tikan) turlari juda yuqori ekologik plastiklik va dominantlik ko‘rsatkichlarini namoyon etdi. *Capparis spinosa* platoning gipsli cho‘llarida va inson ta’sir ko‘rsatgan yo‘l yoqalari barqaror populyatsiyalar hosil qilgan. *Nitraria sibirica* esa sho‘rxok va taqirli ekotizimlarda tuproq sho‘rlanishiga qarshi yuqori biologik moslashuvchanlik ko‘rsatdi. Matematik modellarga ko‘ra, ushbu ikki turning tabiiy zaxiralaridan tabiatga zarar bermasdan farmatsevtika maqsadlarida yillik xomashyo yig‘ish imkoniyati mavjud.

Aksincha, chink atrofi toshloq zonalari va tik jarliklarda guruh bo‘lib o‘sovchi *Malacocarpus crithmifolius* va *Cynoglossum viridiflorum* turlarining populyatsiyasi o‘ta kritik holatda ekanligi (namuna maydonchasida atigi 3–4 nusxa) aniqlandi. Antropogen bosim (gaz-kimyó sanoati rivojlanishi, yaylov degradatsiyasi) va iqlimiy qurg‘oqchilik ushbu turlar areallarining keskin qisqarishiga sabab bo‘lmoqda. *Ephedra* L. turkumi vakillari esa platoning toshloq qismlarida o‘rtacha zichlikda (7–9 nusxa) uchrab, cho‘llashish jarayoniga nisbatan barqaror ekologik holatni saqlab turibdi.

Xulosa. Ustyurt platosining zamonaviy ekologik inqirozli sharoitida *Capparis spinosa* va *Nitraria sibirica* turlari xomashyo bazasi barqaror bo'lgan istiqbolli dorivor o'simliklar hisoblanadi va ulardan oqilona foydalanish mumkin. Biroq, tabiiy populyatsiyalari keskin kamayib borayotgan noyob *Malacocarpus crithmifolius* tur.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. А. Алланиязова, Б. Сарыбаева. Эколого-геоботанические особенности пастбищ Каракалпакской части Устюрта. –Ташкент: Фан, 1983.
2. Айтмуратов Р.П. Динамика флоры Каракалпакстана / Динамика и потенциал природной среды Каракалпакстана. Нукус: Илим, 2017. С. 78-79.
3. Сарыбаев Б. Флора и растительность Восточного чинка Устюрта. – Ташкент, 1981. – 90с.
4. Rafikov, A. A. (2019). Orolobo'yi hududidagi ekologik o'zgarishlar va ularning o'simliklar qoplamiga ta'siri. O'zbekiston biologiya jurnali, 3, 45-51.
5. Eshmuratov R.A., Ajiev A.B. Qoraqalpog'iston dorivor o'simliklari. Toshkent "Tafakkur avlodi" 2020. – 7-14